

ČLOVĚK JAKO NORMATIVNÍ TVOR

Jaroslav Peregrin

Obsah

Úvod

I. FILOSOFIE A VĚDY O ČLOVĚKU

Současné vědecké poznatky o vnímání: voda na mlýn pragmatismu

- Věda a filosofie
- Konání je také vnímání
- Vnímání je také konání
- Vnímání i konání jako dva aspekty téhož procesu
- Teorie je také praxe
- Závěr

Interpretace z pohledu filosofa: co to hledáme, když hledáme smysl

- Hledání smyslu
- Radikální překlad
- Radikální interpretace
- Normativita
- Smysl jako role v projektu
- Závěr

Co dělá člověka člověkem? "Povaha" versus "potrava"

- Člověk a příroda
- Člověk a svoboda
- Člověk a společnost
- Lidské jazyky
- Co a na co je jazyk
- "Kulturní dědění"
- Jak si předáváme kulturu
- Pravidla jako společný jmenovatel
- Závěr

Pravidla jako hybatel kulturní evoluce

- Kulturní evoluce?
- Zrod pravidel
- Sellarsovo "chování vedené vzorcem"
- Pravidla a spolupráce
- Pravidla, jazyk a komunikace
- Kultura a její šíření
- Soustavy pravidel
- Závěr

II. ČLOVĚK A NORMATIVITA

Člověk jako normativní tvor

- Rozum, jazyk a pravidla (nebo pravidla, jazyk a rozum?)
- Normativní rozměr společnosti
- Prostory tvořené pravidly
- Normativita a společenské vědy
- Pravidla a rovnovážné stavy společenských praktik
- Pravidla her vs. pravidla jako výsledky her
- Schopnost normativity a společenské emoce
- Závěr

Pravidly řízené praktiky

- Pravidla a správnost
- Odkud se berou základní pravidla?
- Instrumentální pravidla a imperativ racionality
- Soustavy pravidel a jimi konstituované praktiky
- Udávání a požadování důvodů
- Pravidla a empirický svět
- Povaha lidského světa
- Závěr

Společenský normativismus

- Normy potřebujeme, abychom vyložili lidskou společnost
- Dekonstrukce normativismu?
- Druhy normativismu
- Slabý společenský normativismus
- Silný společenský normativismus
- Normativní výrazivo
- Rekonstrukce normativismu
- Závěr

III. PRAVIDLA JAZYKA A INFERENCIALISMUS

Inferencialismus

- Význam
- Teorie významu jako užití
- Pravidla
- Odkud se berou pravidla?
- Inferenční pravidla
- Význam jako inferenční role
- Závěr

Inferencialismus a normativita

- Inferencialismus vs. representacionalismus
- Inferencialistické trendy v klasické analytické filosofii

Teorie důkazů a logický inferencialismus
Inferencialismus jako filosofický projekt: Sellars a Brandom
Význam a normativita
Normativní lešení lidského světa

Je inferencialismus v kruhu?

Inferencialismus: kam se vydat odsud

Kam se odsud můžeme vydat a kam chci jít já

Filosofie a věda

Normativita a naturalismus

Ontogeneze pravidel

Jazyk a pravidla

Fylogeneze pravidel

Závěr

Literatura

Úvod

"Protože pravidla jsou tím jediným, co máme!"

William Golding, *Pán much*

Když jsem měl před časem přednášku o pravidlech na Vídeňské univerzitě, přišel po ní za mnou jeden z posluchačů a řekl mi, že mu připadá zvláštní, že roli pravidel v lidském životě tak zdůrazňuje někdo, na němž je na první pohled vidět, že na pravidla moc nedá. Pravda, společenské konvence týkající se toho, jak by se měl někdo, kdo přednáší na univerzitě, oblékat, jak by se měl chovat a jak by se měl vyjadřovat, opravdu nejsou mou silnou stránkou. (Ani žádnou kravatu, skoro se to stydím říct, nemám.) Přesto si ale myslím, že role pravidel je v životě člověka, i v tom mém, zcela zásadní – i když to mohou být, a často jsou, pravidla méně zřejmá než jsou pravidla etikety. Myslím si dokonce, jak to odráží název této knihy, že člověk může být charakterizován jako *normativní* tvor. Jak jsem k tomu došel?

Z historie filosofie známe různé charakteristiky, které bývají člověku připisovány. Bývá charakterizován jako *rozumný* živočich, jako živočich disponující *jazykem*, *morálkou*, *svobodnou vůlí* apod. Proti těmto charakteristikám lze těžko něco namítat; já si ale myslím, že je možné jít hlouběji a dobrat se něčeho elementárnějšího, o co se všechny tyto lidské zvláštnosti tak či onak opírají. A to něco jsou, domnívám se, právě pravidla – respektive schopnost ustanovovat a udržovat je a řídit se jimi. A nahlédneme-li člověka takto jako normativního tvora, můžeme jeho odlišnost od jiných tvorů organičtěji zasadit do rámce evoluce, který je čím dál tím neodmyslitelnější od výkladů čehokoli týkajících se živých tvorů, teď už i včetně člověka.

Já sám jsem důležitost role pravidel pochopil, když jsem se zabýval jazykem a otázkou, co to znamená, když řekneme, že výraz má takový a takový význam. Nezdálo se mi být opodstatněné nahlížet jazykové výrazy jako svého druhu *znaky* či *reprezentace* svých významů; mnohem plodnější mi připadalo se na ně dívat jako na jakési *nástroje*, které nám slouží k tomu, abychom něčeho dosahovali – zhruba tak, jak to načrtl pozdní Wittgenstein, když o jazyce hovořil jako o prostředku našich jazykových her a o významu výrazu jako o roli tohoto výrazu v rámci těchto her. Současně jsem si ale uvědomil, jak zásadní roli hraje to, že jsou naše jazykové hry více či méně řízeny pravidly – teprve ty dodávají výrazům onen druh rolí, které známe jako jejich významy.

Tohle vše mně zapadlo do sebe zejména poté, co jsem si přečetl knihu Roberta Brandoma *Making it explicit*, která vyšla v roce 1994. Tam byly položeny základy *inferencialismu*, nauky o tom, jak je jazykový význam konstituován pravidly, zejména těmi inferenčními, to jest odvozovacími. Tuto nauku jsem okamžitě přijal za svou; i když jsem se pak postupně začal od směru, kterým ji dále vedl Brandom, odchylovat. Zatímco on má pocit, že filosofie je mimoběžná s vědou, já se domnívám, že filosofie ve vědu plynule přechází a mezi těmito

dvěma podniky není žádná pevná hranice. Tento názor jsem zdědil po jiném svém filosofickém oblíbenci, Willardu Van Orman Quinovi.

Onomu pohledu na filosofii, který jsem převzal od Quina, se říká *naturalismus*: je to přesvědčení, že neexistuje žádné poznání fundamentálnější, než je to vědecké. (Vědci se samozřejmě mohou mýlit, ale vzhledem k tomu, že používají ty metody zkoumání, které se v průběhu historie lidstva ukázaly jako nejspolehlivější, jsou jejich výsledky tím relativně nejpevnějším, o co se můžeme opřít.) Já si tedy, na rozdíl od Brandoma, dovedu představit i jakousi naturalizovanou verzi inferencialismu.

Taková naturalizace by podle mne mohla vyjít z faktu, že řízení se pravidlem je vlastně vykazování nějakého (jistě velmi složitého) behaviorálního vzorce. U pravidel, jaká máme nyní, v tom hraje zásadní roli jazyk, já se ale domnívám, že tak to nemůže být u všech, protože i jazyk je založen na pravidlech. A jestli je tomu tak, pak fundamentálnější než pravidla psaná musí být pravidla "nepsaná" – pravidla která spočívají v tom, že mají lidé prostě jenom tendenci některé způsoby chování povzbuzovat a jiné potlačovat. Pokud, zdá se mi, dokážeme podchytit, jak něco takového v lidských společenstvích vzniká a funguje, budeme mít tu nejelementárnější odchylku nás lidí od zbytku biologického světa; odchylku, která nás navedla na onu evoluční trajektorii, kterou se ostatním živočišným druhům dramaticky vzdalujeme.

Podívat se na pravidla z takovéto "ptačí perspektivy", prozkoumat jejich roli v tom, co dělá člověka člověkem, mne napadlo v rámci mé práce na inferencialismu někdy tak před deseti lety. Dal jsem do hromady knížku, ve které jsem shrnul všechno, co jsem o pravidlech věděl (nebo o čem jsem si myslel, že to vím), a tím jsem si ujasnil, do čeho bych se dál měl pustit, abych roli pravidel v rámci lidského světa dále vyjasnil. Ta knížka byla někde na hranici mezi populární a odbornou a vyšla v roce 2011 v nakladatelství Dokořán pod názvem *Člověk a pravidla*. Ta pak sloužila jako jakási "cestovní mapa" mého dalšího výzkumu pravidel, do kterého jsem se pustil v následujících letech a jehož výsledky shrnuje tato kniha. Obsahuje různé druhy článků (někdy lehce přepracovaných), které vyšly od doby vydání této knížky. Některé jsou vyloženě odborné, některé jsou psány i s ohledem na čtenáře, kteří nejsou odborníky.

V první části knihy jsou texty, které se pohybují na pomezí filosofie a vědy. Ten první je jediný v celé knize, který nepojednává explicitně o pravidlech. Pojednává o tom, jak zásadní je dívat se na člověka jako na *praktickou* bytost – jako na *konatele*. To je předpoklad toho, abychom si mohli uvědomit klíčovou roli pravidel a normativity – protože pravidla regulují lidské chování (a jak ukazují dále v knize, jsou předpokladem toho, aby se z pouhého chování stalo konání). V tomto textu upozorňuji na to, že nedávné vědecké výsledky poukazují na fakt, že i smyslové vnímání, které bývá tradičně chápáno jako pasivní přijímání nějakých "smyslových dat", je mnohem více aktivním konáním než pasivním přijímáním.

Následující text, který se pohybuje na hranici mezi filosofií a psychologií, si bere na mušku pojem interpretace. Tady se poprvé, i když krátce, vynořují pravidla. Tezí článku totiž je, že interpretace toho, co někdo dělá, je takový popis jeho chování, který ho předvede jako konání,

jež nějak zapadá (nebo naopak nezapadá) do našich společných, do budoucna směřujících projektů.

Třetí článek první části knihy se obrací k diskusi, do jaké míry je člověk jakožto tvor determinován svou "podstatou" (genetickým nastavením) a jak moc svou (intelektuální) "potravou" (tím, co se od narození naučí). Článek reflektuje vývoj, v jehož rámci se nejprve většina z těch, kdo začali člověka studovat jako výtvor evoluce, přiklonila na stranu "podstaty" (protože měli pocit, že vše v biologickém světě musí být vysvětlováno jako adaptace), aby se v nedávnější době opět více přiklonila na stranu "potrav" a docenila význam kultury. (To ovšem nijak neumenšuje roli evoluce a genetiky, protože sama kultura musí být vysvětlena jako jejich výtvor.) Já se do této diskuse snažím přispět tím, že poukazuji na roli pravidel právě v rámci vzniku a předávání kultury – zdá se mi, že docenění normativity nás lidí vrhá na vztah "podstaty" a "potrav" zajímavé světlo.

To, co bylo jenom naznačeno v předchozím článku, je podrobně rozebráno v posledním textu první části. To je článek v této části knihy nejobornější a pro neoborníky tedy asi nejhůře stravitelný. Původně vyšel v angličtině. Pojednává o tom, jak schopnost řídit se pravidly – v podobě schopnosti brát to, k čemu jsem veden, rovnou jako to, *co má být* a k čemu tedy mám i já vést ostatní – zakládá možnost předávání si kultury z generace na generaci.

Druhá část knihy se zaměřuje na roli pravidel v životě člověka více z perspektivy filosofie. V prvním z textů spíše populárním způsobem shrnuji vše to, proč si myslím, že jsou pravidla a řízení se pravidly pro pochopení nás lidí a našich společenství klíčové. V náznaku se tam objeví téměř všechno, co je podrobněji rozpracováno v dalších textech této knihy. Lze ho tedy považovat za filosofický úvod do tématu člověk a pravidla.

Druhý článek této části knihy se zabývá poněkud specifičtějšími tématy týkajícími se povahy pravidel a našich pravidly řízených praktik. Jedním z takových témat je třeba to, jestli mohou být sama pravidla správná či nesprávná, jestli máme pravidla pro posuzování pravidel. (Mojí odpovědí je, že taková pravidla mít můžeme, nakonec tu ale vždy budou pravidla, která už nebudou správná/nesprávná, ale nanejvýš užitečná/neužitečná.) Jiným tématem je vztah mezi "psanými" a "nepsanými" pravidly a dalším pak rozdíl mezi druhem pravidel, kterým Sellars říká *mělo-by-se-dělat*, a tím, které nazývá *mělo-by-být*.

Poslední článek této části vyšel, jako ten poslední z předchozí části, původně anglicky a je z článků v této části nejobornější. Spadá do oblasti filosofie společenských věd. Reaguje na knihu Stephena Turnera, ve které její autor obviňuje ty, kdo zdůrazňují důležitost reflexe normativního rozměru lidských společností z toho, že zatahují filosofii a společenské vědy do kalných vod nevědeckých spekulací. Já v tom článku argumentuji, že musíme rozlišovat mezi normativismem, který se dovolává nějaké nadpřirozené říše normativního, a tím, co já nazývám *společenským* normativismem, ke kterému se já hlásím a který má za to, že veškerá pravidla a veškerá normativita jsou jenom aspekty uspořádání lidských společností.

Poslední, třetí část knihy se věnuje specificky inferencialismu. První z článků v této části může být čten jako úvod, který základní myšlenky shrnuje snad nepřiliš komplikovaným způsobem. Další tři články jsou přeloženy z angličtiny a jsou trochu komplikovanější. Druhý článek je

příspěvkem do obsáhlé encyklopedické *Příručky dějin analytické filosofie* a je v něm důraz kladen nejen na výklad toho, co to inferencialismus je, ale i na peripetie jeho historické konstituce.

Třetí článek je krátký, protože vyšel v anglickém filosofickém časopise, který se specializuje na stručné příspěvky do aktuálních diskusí. Snažím se v něm zpochybnit argument, který bývá často proti inferencialismu používán: totiž že inference *předpokládají* významuplné výroky, a tudíž nemohou být významu *konstitutivní*. Domnívám se, že tento argument je založen za zaměňování inferencí a inferenčních pravidel. *Inference* předpokládají význam, který je ovšem konstituován *inferenčními pravidly*; takže celý ten argument se redukuje na nekontroverzní tvrzení, že tahy podle pravidel předpokládají ona pravidla.

Poslední článek třetí části, který je zároveň posledním článkem celé knihy, se zabývá programem naturalizace inferencialismu. Rozvrhuje cestu, která by k jeho naturalizaci mohla vést, do tří etap: zkoumání ontogeneze pravidel (to jest jak se z dítěte stává obyvatel našeho normativního světa), zkoumání jejich fylogeneze (to jest jak se z našich předků stali normativní tvorové) a zkoumání toho, jaká pravidla fakticky platí pro přirozené jazyky.

Texty otištěné v tomto svazku vznikaly zčásti v rámci mého bádání ve Filosofickém ústavu Akademie věd České republiky a zčásti v rámci mého výzkumu na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové. Některé z nich jsem pro účely tohoto vydání lehce přepracoval, ale nedělal jsem s nimi nic jiného, než že jsem jenom upravil odkazy na literaturu a případně vypustil některé pasáže, které se překrývaly s tím, co se najde v jiných zde otištěných člancích. Ty texty, které vyšly anglicky, jsem přeložil do češtiny.